

AZ ÉRVÉNYTELENSÉG JOGKÖVETKEZMÉNYEINEK SZABÁLYOZÁSA A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYVBEN I. RÉSZ

SZEMLÉLETI VÁLTOZÁS AZ ÉRVÉNYTELENSÉG SZABÁLYOZÁSÁBAN

Az új Polgári Törvénykönyv az érvénytelenség, mint klasszikus szerződési jogintézmény tartalmi megújítása érdekében több tekintetben is lényeges változásokat vezetett be, amelyek érintik az érvénytelenség szerepét, a szabályanyagának rendszertani elhelyezkedését és szerkezeti felépítését, valamint a részletmegoldásait egyaránt. *A szemléletbeli váltás* lényege abból a felismerésből ered, hogy az érvénytelenség lényegét tekintve a szerződési jog intézménye, amely sem alkalmazási körénél, sem logikájánál, sem eljárási szabályainál, sem pedig a szankciós jogkövetkezményeinél fogva nem térhet ki a magánjog intakt rendszeréből. Az érvénytelenség funkciója az, hogy megakadályozza a piaci árukapcsolatok rendjét megzavaró vagyoni viszonyok kialakulását és beteljesedését. Mindez azonban szorosan összefügg a fél jogainak védelmével is, az érvénytelenségi okok ugyanis rendszerint a fél számára éppen azért sérelmesek, mert a normális szerződéses kapcsolatokhoz fűződő alapvető érdekeit sértik. A jogintézményben tehát a polgári jog egyik alapvető feladata fejeződik ki, nevezetesen a vagyoni viszonyok védelme speciális reparatív eszközökkel, az érvénytelenségi szankcióival.

Az új Ptk. azon az elvi alapon áll, hogy az érvénytelenség nem különülhet el a többi szerződési jogintézménytől, éppolyan magánjogi jogintézmény, mint például a szerződésszegés vagy a kártérítés, amelyek alapján különböző polgári jogi igényeket lehet érvényesíteni, és éppolyan eljárásjogi szabályok szerint, mint más igényeket. Ebből fakad az is, hogy a semmisséget a bíró hivatalból észleli, de hivatalból erre nézve bizonyítást nem folytat le és hivatalból nem alkalmazza az érvénytelenség jogkövetkezményeit sem, hanem ehhez a fél rendelkezésére, kereseti kérelmére van szükség.

Érdemes megjegyezni, hogy a szemléletbeli váltás már az 1959-es Ptk.-hoz kapcsolódó bírósági joggyakorlatban is megjelent. A joggyakorlat eredményeinek a Polgári Törvénykönyvbe történt beépítését nagymértékben meghatározta egyfajta kölcsönösség. A felső bírói joggyakorlat ugyanis a kodifikáció előrehaladtával az 1959-es Ptk. alkalmazása során is olyan értelmezéseket igyekezett megfogalmazni – amennyiben ezt az 1959-es Ptk. szabályai megengedték –, amelyek az új Ptk. tervezeteiben megismert megoldásokkal összhangban álltak. Más szóval: a felső bírói jogértelmezés változó irányát a kodifikációs folyamat eredményei inspirálták. Ennek jegyében születtek a Kúria (Legfelsőbb Bíróság) 1/2010., 2/2010., 3/2010., 2/2011., 3/2011., 2/2012. PK véleményei, illetve az ezt követően hozott 3/2013., 5/2013., 6/2013., 2/2014. PJE számú jogegységi határozatai. Az elvi állásfoglalások jóllehet az 1959-

es Ptk. jogértelmezése jegyében születtek, de már az új Ptk. kodifikációs törekvéseit tükrözik, ezáltal az új joganyag értelmezése során megfelelően hasznosíthatók, amelyet a Kúria az 1/2014. PJE jogegységi határozatában külön is kifejezett.

Rendszertani szempontból a kodifikációs cél az volt, hogy az érvénytelenség jogintézménye egy szerkezeti egységen belül, áttekinthető struktúrában jelenjen meg. Kiinduló tételként szerepelt, hogy az érvénytelenség a szerződés megkötéséhez kapcsolódó jogintézmény, amely a szerződés létrejöttének (keletkezési létszakának) valamilyen rendellenessége miatt a felek által célzott joghatás beálltát kizárja. A megfogalmazásban komplexen szerepel az érvénytelenség két oldala: egyfelől jelenti az érvénytelenségi okokat, amelyek miatt nem állhat be a célzott joghatás (milyen okból érvénytelen, semmis vagy megtámadható a szerződés); és másfelől jelenti azt is, hogy az érvénytelenségi oknak mi a jogkövetkezménye, azaz mit lehet és mit kell tenni az érvénytelen szerződéssel. Az érvénytelenség tehát egyik oldalról az érvénytelenségi okok rendszerét tartalmazza, a másik oldala pedig a jogkövetkezményeit jelenti.

Az 1959-es Ptk.-ban az érvénytelenségi okok meglehetősen elszórtan voltak találhatóak, és ettől elkülönülten szerepeltek a jogkövetkezményekre vonatkozó (nem minden tekintetben egyértelmű) rendelkezések. Az új Ptk. a szerződés általános szabályai VI. Címében eltérő strukturális felfogásban tárgyalja az érvénytelenséget. Az áttekinthetőséget szolgálja, hogy az érvénytelenségi okokat a szerződés létrejöttének fázisaihoz igazodóan csoportosítja. Az érvénytelenségi okok rendszeréhez szervesen kapcsolódnak „Az érvénytelenség jogkövetkezményei”, amelyeket a törvény külön, a XIX. Fejezetben szabályoz: a szerződés bírósági érvényessé nyilvánítása, a szerződés érvényessé válása, az eredeti állapot helyreállítása, az alaptalan gazdagodás megtérítése és az érvénytelen szerződéshez kapcsolódó járulékos igények.

AZ ÉRVÉNYTELENSÉG ALAPVETŐ JOGKÖVETKEZMÉNYE (PTK. 6:108. §)

Az érvénytelenséghez fűződő jogkövetkezmények arra adnak választ, hogy az érvénytelenségi ok milyen beavatkozásokat indukál a szerződés megkötésének mechanizmusában. Az érvénytelenség, mint szankció azt jelenti, hogy az érvénytelenségi ok meglétéig a szerződéshez a felek által célzott joghatás nem fűződhet, beállását a polgári jog kizárja. A felek a szerződéshez általában azt a célzott joghatást kívánják fűzni, hogy a szerződést a másik fél (kölcsönösen) kötelezően teljesítse (szerződési kötőerő), illetve, ha a másik fél ön-

ként, a szerződésben foglaltakat mégsem tartaná be, úgy a szerződés teljesítése vele szemben állami eszközökkel kikényszeríthetővé válnék. Az érvénytelenség alapvető szankciós vonása, hogy éppen ezt a célzott joghatást zárja ki: az érvénytelen szerződés nem köti a feleket, az érvénytelen szerződést nem kell teljesíteni, illetve az érvénytelen szerződést állami-bírósági úton kikényszeríteni nem lehet.

Az *érvénytelenség alapvető jogkövetkezménye*, hogy az érvénytelen szerződésre jogosultságot, követelést alapítani – azaz az érvénytelen szerződés teljesítését követelni, bírósági úton kikényszeríteni – nem lehet. Lehet fogalmazni úgy is, hogy a felek által megkötött tartalommal a szerződés a kapcsolatukból „kihullik”, abból kötelezettsége egyiküknek sem keletkezik.

Nem következik ebből, hogy a felek között az érvénytelen („kihulló”) szerződés folytán ne keletkezne jogviszony: a Ptk. éppen azt szabályozza, hogy a felek által célzott joghatások helyett az érvénytelen szerződés megkötésének a felekre nézve milyen jogkövetkezményei származnak. Az érvénytelenség alapvető jogkövetkezménye a felek által célzott joghatást zárja ki mindaddig, ameddig abban érvénytelenségi ok áll fenn. Nincs indoka a célzott joghatás megakadályozásának viszont akkor, ha a szerződéskötési rendellenesség elhárítható. Arra a kérdésre tehát, hogy hogyan kell rendezni az érvénytelen szerződés folytán keletkezett jogviszonyt, a Ptk. a jogkövetkezmények kétféle irányát jelöli ki:

– *a szerződés megmentése*: a törvény olyan helyzetet kíván teremteni, mintha a felek már eredetileg is érvényes szerződést kötöttek volna (ex tunc hatályú érvényesség nyilvánítás);

– *a jogviszony felszámolása*: ebben az esetben a törvény olyan helyzet megteremtésére törekszik, mintha a felek egyáltalán nem kötöttek volna szerződés (ex tunc hatályú eredeti állapot helyreállítás).

Nem arról van szó, hogy a bíróság hivatalból avatkozna be a felek magánautonómiájába, és olyan kötelezettségek teljesítését írná elő, amelyre nem vállalkoztak. A kialakult helyzetet azonban a felek érdekeinek szem előtt tartásával – kérelmükre – rendezni kell, éppen ezért az érvénytelenség jogkövetkezményeit a bíróság csak a felek erre irányuló kérelme alapján alkalmazza. Más kérdés, hogy a Ptk. a joggyakorlatban megfogalmazódott szempontok (Kúria 1/2010. PK vélemény 5., 7. pont) beépítésével rendelkezik akként, hogyha elvileg többféle jogkövetkezmény alkalmazására is lehetőség van, akkor a bíróságot mérlegelési jog illeti meg, és csak olyan megoldást nem alkalmazhat, amelyik ellen mindegyik fél tiltakozik.

A SZERZŐDÉS ÉRVÉNYESSÉ NYILVÁNÍTÁSA (PTK. 6:110. §)

Az 1959-es Ptk.-hoz kapcsolódó joggyakorlatban az érvényesség nyilvánítás fokozatos térhódítása volt megfigyelhető. A Ptk. 1977. évi IV. törvénnyel történt módosítását követően huzamos idő óta elismert, hogy az érvényesség nyilvánítás egyenrangú jogkövetke-

mény az eredeti állapot helyreállításához képest (BH 1991.63.). Vitatott volt viszont, hogy a jogkövetkezmény bármelyik érvénytelenségi ok esetén alkalmazható-e, mivel az érvénytelenségi okok egy része utólag fogalmilag nem küszöbölhető ki (pl. akarati hibák, BH 2008.144.). Az érvényesség nyilvánítását ezért a bíróságok rendszerint olyan esetekben alkalmazták, amikor az érvénytelenség oka a szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő értékkülönbségében állt. A Legfelsőbb Bíróság PK 267. számú állásfoglalás II. pontja szerint a feltűnően nagy értékkülönbségre alapított megtámadás következtében a szerződés érvényessé nyilvánításaakor a bíróságnak olyan mértékű ellenszolgáltatást kell megállapítania, amely mellett az értékkülönbség már nem feltűnően nagy.

Az ítélezési gyakorlatban azonban olyan jogesetek is megjelentek, amelyek az érvényesség nyilvánítás alkalmazását szélesíteni törekedtek. Az egyik jogeset például kifejtette, hogy az 1959-es Ptk. 237. § (2) bekezdése a szerződés érvényessé nyilvánítását nem szűkíti a feltűnő aránytalanságra (és az uzsorára), mivel ezek csupán a példálózó, a „különösen” kifejezéssel kiemelt nevesített esetek; a jogszabályhely azonban elvileg bármilyen érvénytelenségi okra vonatkozhat. A törvényi szabályozás nem zárja ki, hogy a bíróság a szerződés tartalmát úgy módosítsa, hogy ezáltal az érvénytelenségi ok miatt keletkezett érdeksérelmet küszöbölje ki, ellenkező értelmezés mellett ugyanis más érvénytelenségi ok esetében az érvényesség nyilvánítás nem lenne lehetséges, ami nem fér össze a jogintézmény rendeltetésével (BDT 2007.1584.). Ezt követően egyre több jogeset és állásfoglalás erősítette meg, hogy a szerződés érvényessé nyilvánítása nem csupán a feltűnő aránytalanság kiküszöbölésére, hanem elvileg bármilyen érvénytelenségi okra vonatkozhat (BDT 2009.1941., BDT 2011.2483., BDT 2012.2681., Szegedi Ítéltábla 1/2008. PK vélemény, BDT 2009. évi 2. szám). A Legfelsőbb Bíróság végül is az 1/2010. PK vélemény 5. pontjában kimondta, hogy ha az érvénytelenség oka kiküszöbölhető vagy utóbb megszűnt, a bíróság az érvénytelen szerződést a megkötésének időpontjára visszamenő hatállyal érvényessé nyilváníthatja. A szerződés érvényessé nyilvánítása egyenrangú lehetőség az eredeti állapot helyreállításával. Az indoklás tartalmazza azt is, hogy az érvénytelenségi ok kiküszöbölése voltaképpen a szerződés tartalmának a módosításával az érvénytelenségi ok miatt keletkezett érdeksérelmet kiküszöbölését jelenti. Az elvet megerősítette a 2012. G.3. szám alatt közzétett elvi döntés is (BH 2012. évi 6. szám).

Ilyen joggyakorlati előzmények után az új Ptk. az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánítását kifejezetten privilegizálja, jelzésértékű, hogy sorrendben először ezt a jogkövetkezményt szabályozza. Az érvényesség nyilvánítás már nem csak egyenrangú az eredeti állapot helyreállításával, hanem gyakran annál célszerűbb is, és nem csak feltűnő aránytalanság, hanem bármely érvénytelenségi ok esetén. Lényeges változás, hogy az 1959-es Ptk. 237. § (2) bekezdés törvényszövegétől eltérően a bíróság nem az érvénytelenség okát szünteti meg, hanem a Ptk. kifejezett normaszövege

szerint az érvénytelenség miatti érdeksérelmet küszöböli ki, és az így módosított tartalommal a szerződést érvényessé nyilvánítja. A felek a továbbiakban úgy kötelesek teljesíteni, mintha eredetileg is érvényes szerződést kötöttek volna, és értelemszerűen felelnek az érvényessé nyilvánítást követő szerződésszegésért.

A Ptk. a joggyakorlattal összhangban rögzíti azt is, hogy az érvénytelenségi okban szenvedő szerződést a bíróság konstitutív hatályú döntésével érvényessé nyilváníthatja akkor is, ha az érvénytelenség oka utóbb, a szerződés megkötését követően megszűnt. E lehetőséggel a bíróság elsősorban akkor élhet, ha a szerződéskötés idején hatályos azt a jogszabályt, amely a szerződés érvénytelenségét okozta, utóbb hatályon kívül helyezi (BDT 2005.1202.).

A Kúria (Legfelsőbb Bíróság) 1/2010. PK vélemény 5. pontjához fűzött indokolás szerint pedig a bírói gyakorlat már a korábbiakban is az érvényessé nyilvánítás esetkörébe vonta az „érvényessé válás” (konvalidálás) eseteit, vagyis amikor az érvénytelenség oka magától hárul el (például a jogszabály időközben megváltozik, a felek megkapják a hiányzó hatósági jóváhagyást), vagy azt a felek maguk hárítják el (pl. a hiányzó alakosság pótlásával, a szerződés módosításával vagy annak megerősítésével). Az új Ptk. a bírósági gyakorlat jogfejlesztő törekvéseit normaszövegbe öntötte, és biztosítja a felek számára, hogy az érvénytelen szerződés érvényessé válásáról – akár ex tunc, akár ex nunc hatállyal – megállapodjanak, és szükség szerint az addigi teljesítéseiket elszámolják.

AZ EREDETI ÁLLAPOT HELYREÁLLÍTÁSA (PTK. 6:112. §)

A szerződés érvényessé nyilvánításával szemben az érvénytelenség jogkövetkezményének másik iránya a szerződéses jogviszony felszámolása, az eredeti állapot helyreállítása. A Ptk. szabályozása szerint az *in integrum restitutio* csak szűkebb körben, a törvényben előírt feltételek mellett alkalmazható.

a) Az eredeti állapot helyreállítására csak akkor kerülhet sor, ha a nyújtott *szolgáltatás természetben visszaadható*. Ez a lehetőség, mint tulajdoni igény a reverzibilis dologszolgáltatások esetében nyílik meg; az átruházással érintett dolog érvényes szerződésen alapuló jogváltozás hiányában rei vindikációs igényként követelhető vissza. Az eredeti állapot helyreállítása, mint a szerződés érvénytelenségének egyik jogkövetkezménye azonban nemcsak tulajdoni igény lehet. Az érvénytelen szerződés alapján nyújtott *pénzszolgáltatás* – mint fajlagos szolgáltatás, helyettesíthető dolog – visszafizetése nem tulajdonjogi, hanem kötelmi jogi követelés. A visszafizetés eredeti állapot helyreállítása jogcímén történik, mert a nyújtott pénzszolgáltatás „természetben visszatéríthető”.

Alkalmazható az eredeti állapot helyreállítása adott esetben kötelmi jogcímen akkor is, ha a szolgáltatás jog vagy követelés átruházásában állt [Ptk. 6:215. § (3) bekezdés, 6:235. § (3) bekezdés].

Az eredeti állapot helyreállítása nem alkalmazható

viszont, ha a teljesített szolgáltatások természetben nem adhatók vissza. Eredetileg irreverzibilis a szolgáltatás, ha valamilyen tevékenységben vagy használatban áll (például vállalkozó, megbízott tevékenysége, a bérelt dolog használata, vagy a biztosító *prestare* jellegű helytállása). Lehetséges az is, hogy az eredetileg reverzibilis dologszolgáltatás valamilyen okból utóbb válik irreverzibilissé (például a dolog elfogyasztása, elpusztulása, felhasználása). Irreverzibilissé válhat a dologszolgáltatás akkor is, ha a dolgot utóbb *továbbértékesítették*, feltéve, hogy fennálltak a nem tulajdonostól való tulajdonszerzés törvényi feltételei. A Ptk. 5:39. § (1) bekezdése értelmében ugyanis átruházással a dolog tulajdonosától lehet a tulajdonjogot megszerezni, az érvénytelen szerződés alapján szerző fél pedig a továbbértékesítéskor a dolognak nem tulajdonosa. Ha viszont a továbbértékesítés kereskedelmi forgalomban jóhiszeműen és ellenérték fejében történt, a szerző fél az ingó dolog tulajdonjogát akkor is megszerzi, ha az átruházó nem volt tulajdonos [5:39. § (2) bekezdés]. A Legfelsőbb Bíróság már a PK 3/2010. PK vélemény 4. pont indokolásában rámutatott arra is, hogy a származékos megszerzés alaptételét, a „*nemo plus iuris*” alapelvét egyes esetekben a Ptk. ingatlanok tekintetében is áttöri, és ugyancsak lehetővé teszi a nem tulajdonostól való tulajdonszerzést. A Ptk. 5:187. §-a értelmében azzal szemben, aki az ingatlan-nyilvántartási bejegyzés teljességében és helyességében bízva, jóhiszeműen és ellenérték fejében szerzett a továbbértékesítés szerint jogot, a bejegyzésről szóló határozat kézbesítésétől számított 6 hónap alatt, ha pedig kézbesítés nem történt, a bejegyzés hatályossá válásától számított 3 éves határidő alatt lehet csak törlési keresetet indítani. Az érvénytelen bejegyzésen alapuló további bejegyzés a jogszerző jóhiszeműsége esetén az ingatlan-nyilvántartásból akkor törölhető, ha a törlési per indítására jogosult személy a pert a jogvesztő határidőn belül a további megszerzővel szemben is megindította. E határidő eltelte után indított perben a jóhiszemű további jogszerző jogának a törlését az ingatlan-nyilvántartás közhitelessége kizárja. A jogvédelem azonban csak a jóhiszemű visszterhes szerzőt illeti meg. A rosszhiszemű, illetve az ingyenesen további jogszerző jogának törlésére addig indítható kereset, amíg a bejegyzés alapjául szolgáló szerződés érvénytelensége megállapításának helye van (Szegedi Ítéltábla 2012. G.3. elvi döntése, BH 2012. évi 6. szám, BDT 2012.2681.). A kapcsolódó jogesetek szerint a lakástulajdonos tudta nélkül, rosszhiszemű álképviselő útján eladott ingatlan esetén az adásvételi szerződés nem jön létre. A vevő – továbbértékesítés esetén – a lakásnak nem tulajdonosa, és azt a lakás eredeti tulajdonosának akarata ellenére (hiányában) megszerezni sem tudja. Érvényesen létrejött szerződés hiányában az eredeti tulajdonos a tulajdonjoga alapján érvényesíthet igényt az eredeti ingatlan-nyilvántartási állapot helyreállítása iránt, ami magában foglalja a bejegyzés törlése iránti keresetet is. Ha azonban a törlési keresetet a jogvesztő határidőn túl terjeszti elő, a bejegyzett további jóhiszemű és visszterhes vevők a nem tulajdonostól is megszerzik az ingatlan tulajdonjogát (BH 2006.283.).

Érvénytelen szerződés esetén az eredeti állapot nem állítható helyre, ha az ingatlant időközben továbbértékesítették, és a vevő megszerezte a tulajdonjogot (BH 2005.400.). A jóhiszeműen, az ingatlan-nyilvántartásban bízva, ellenérték fejében szerző fél az ingatlan tulajdonjogát nem tulajdonostól is megszerezheti, ha a törlési per feltételei nem állnak fenn (EBH 2006.1400.).

Lényeges, hogy az eredeti állapot természetbeli helyreállításának lehetősége *nem szerződéstípushoz, hanem a teljesített szolgáltatáshoz* igazodik. Az eredeti állapot helyreállítása alkalmazható például vállalkozási vagy megbízási szerződés esetében is, feltéve, hogy a vállalkozó vagy megbízott a tevékenységét még nem kezdte meg, a megrendelő, megbízó azonban már fizetett díjat az érvénytelen szerződés alapján. Az in integrum restitutio lehetősége más összefüggésben a Ptk. kifejezett rendelkezéséből is következik: a 6:249. § (1) bekezdése értelmében ugyanis a megrendelő a vállalkozási szerződéstől a szerződés teljesítésének megkezdése előtt bármikor elállhat (ami az eredeti állapot helyreállítását eredményezi), ezt követően a teljesítésig a szerződést felmondhatja (a szerződést a jövőre nézve szünteti meg, 6:212. §, 6:213. §).

b) *Az eredeti állapot helyreállításának* lényeges törvényi feltétele a kölcsönösség: a fél csak akkor kérheti az eredeti állapot helyreállítását, ha egyidejűleg maga is természetben visszatéríti a számára nyújtott szolgáltatást. Ha a felek részéről kölcsönös teljesítés történt, az in integrum restitutio csak akkor alkalmazható, ha mindkét fél olyan szolgáltatást nyújtott, amely természetben visszatéríthető. Ilyenkor már a szerződéstípusnak is jelentősége van; ha ugyanis az egyik fél által nyújtott szolgáltatás reverzibilis (jellemzően pénzszolgáltatás), az ellenszolgáltatás azonban irreverzibilis (tevékenység, használat), eredeti állapot helyreállításának teljeskörűen nincs helye. Kölcsönös teljesítés esetén az eredeti állapot helyreállítása – a maga teljességében – a dolog tulajdonjoga, illetve más jog vagy követelés átruházására vonatkozó szerződések körében alkalmazható. A használati típusú bérleti szerződés érvénytelensége esetén a bérbeadó bérleti díjra érvényes szerződés hiányában nem jogosult, másfelől a bérlő ugyancsak érvényes szerződés hiányában a dolgot jogalap nélkül tartja birtokában (a használatra érvényes jogcímet nem szerzett), a bérelt dolog, illetve a bérleti díj természetben visszaadható. A jogalap nélkül birtokban tartott dolog használata, mint a bérleti szerződés jellegadó szolgáltatása azonban nem tehető meg nem történtté, a szolgáltatások kölcsönös visszatérítése ezért nem alkalmazható, az eredeti állapot teljeskörűen nem állítható helyre. A természetben visszatéríthető szolgáltatásokat ez esetben is vissza kell adni, a helyre nem állítható szolgáltatások elszámolása viszont kiegészítő (szubszidiárius) jelleggel a gazdagodás szabályai szerint történik (ún. „csonka” eredeti állapot helyreállítása).

Az eredeti állapot helyreállítása szempontjából sajátos és vitás a kölcsönszerződések megítélése. Véleményünk szerint abból kell kiindulni, hogy a kölcsönszerződés tulajdonátruházó és egyben használati szerződés: „Noha a fizetés főszabályként pénz tulajdonjogának átruházását jelenti, a tulajdonátruházás

a kölcsönnek szükséges, de nem jellegadó eleme. Ön-magában pénz tulajdonának átruházása nem kölcsönnyújtás. Egy ilyen ügylet akkor minősül kölcsönnek, ha a pénz tulajdonának átruházása kölcsön jogcímén történik, és ebből következően, későbbi időpontban való visszafizetési kötelezettséggel párosul... Az adós és hitelező közötti jogviszony egyik lényegi eleme az, hogy a hitelező a pénzét használatra átengedi az adósnak, amellyel kiteszi magát a visszafizetés kockázatának. A pénz tulajdonjogának átruházása mellett tehát a kölcsön jellegadó sajátosságát, azaz a kölcsönszerződés alapján nyújtott szolgáltatás lényeges elemét alkotja a pénz használatra való átengedése és a kockázatvállalás” (GÁRDOS Péter: A kölcsönszerződés. In. VÉKÁS Lajos (szerk.) A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. CompLex Budapest, 2013. 848. o.). A kölcsönszerződés tehát lényegét tekintve használati kötelelem, az adós részére nyújtott szolgáltatás idegen pénz átengedése, amelyet az adós használhat és hasznosíthat, majd a határozott idő elteltével, illetve a szerződésben rögzített törlesztési időpontokban az idegen pénzt vissza kell fizetnie, és a pénz használatáért ellenszolgáltatást fizet. Az ellenszolgáltatás az ügyleti kamat, illetve a kamatot és a kezelési költséget is magában foglaló teljes hiteldíj (THM). Mivel a kölcsönszerződés lényegét tekintve használati kötelelem, érvénytelenség esetén klasszikus jogi értelemben az eredeti állapot helyreállítása nem alkalmazható. Az érvénytelen szerződés alapján folyósított pénz visszaadási kötelezettsége azonnal, egy összegben esedékessé válik; az érvénytelen szerződés alapján, annak feltételei szerint ügyleti kamatra a hitelező nem szerez jogosultságot, így azt vissza kell térítse – a felvett tőke és a fizetett ügyleti kamat tekintetében alkalmazható az eredeti állapot helyreállítása. Az adós részéről a már megtörtént pénzhasználat azonban nem tehető „meg nem történtté”, vagyis irreverzibilis. A pénz használatának ellenértékeként – nem az eredeti állapot helyreállítása jogcímén, hanem a jogalap nélküli gazdagodás folytán – az érvénytelen szerződés feltételeitől, kikötéseitől függetlenül egyenértéki kamatot kell megfizetni. Az eredeti állapot teljes körű helyreállítása a kölcsönszerződések esetén nem lenne más, mint az „értékben való visszatérítés”, azaz annak elismerése és lehetővé tétele, hogy az eredeti állapot helyreállítása pénzbeli egyenértékkel történjen meg. A Legfelsőbb Bíróság PK 32. számú állásfoglalása az értékben való visszatérítést elismerte (a joggyakorlat évtizedekig ezen alapult), az 1/2010. PK vélemény 1. pontja azonban a PK 32. számú állásfoglalást meghaladottnak tekintette és kimondta, hogy az eredeti állapot helyreállítása csak természetben történhet; nem minősül annak, ha valamelyik fél a kapott szolgáltatást csak pénzbeli ellenérték megfizetésével tudná visszaszolgáltatni (3. pont).

c) Ha a fél az eredeti állapot helyreállítása jogcímén kötelmi igényt érvényesít (például a vételárat követeli vissza), ezt az *elévülési*, ha pedig tulajdoni igényt, akkor az *elbirtoklási időn* belül teheti meg. Olyan helyzet azonban nem állhat elő, hogy a dolog visszaadását tulajdonjogi alapon követelő fél a részére fizetett vételár visszatérítését arra hivatkozással tagadhassa meg,

hogy az elévülési határidő már letelt. A törvény kifejezett rendelkezésként írja elő, az eredeti állapot helyreállítását kérő fél arra nem hivatkozhat, hogy az ő visszatérítési kötelezettsége elévült. Így foglalt állást az 1959-es Ptk.-hoz kapcsolódóan az 1/2010. PK vélemény 4. pontja is: az érvénytelen szerződés alapján kölcsönösen teljesített szolgáltatások visszatérítése is csak kölcsönösen és egyidejűleg történhet. Csak az a fél követelheti eredményesen a neki visszajáró szolgáltatást, aki egyben vállalja, hogy maga is visszatéríti a számára teljesített szolgáltatást és erre képes is.

Az eredeti állapot helyreállítása nem azt jelenti, hogy a teljesített szolgáltatások „egy az egyben” kerülnek visszatérítésre, hanem érvényesülnie kell annak az elvnek, hogy az eredetileg fennállt értékegyensúly – különösen tekintettel az időmúlás miatti értékváltozásokra – fennmaradjon, egyik fél részéről se következzen be jogalap nélküli gazdagodás. A bíróságnak arra kell törekednie, hogy egyik fél se kerüljön a másikkal szemben aránytalanul kedvezőbb, illetve méltánytalanul súlyosabb vagyoni helyzetbe, meg kell akadályozni bármelyik fél jogalap nélküli gazdagodását. A jogviszony rendezése során arra kell törekedni, hogy a már teljesített szolgáltatással egyenértékű ellenszolgáltatás kerüljön; az elszámolás során egyik fél se kerüljön kedvezőbb helyzetbe annál, mintha eleve érvényes szerződést kötött volna. A Legfelsőbb Bíróság 1/2010. PK vélemény 8. pont indoklásában is megjelenített szempontokat a Ptk. törvényi rendelkezésként írja elő.

AZ ALAPTALAN GAZDAGODÁS PÉNZBELI MEGTÉRÍTÉSE (PTK. 6:113. §)

Az 1959-es Ptk. 237. § (2) bekezdése azt a rendelkezést tartalmazta, ha a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet nem lehet visszaállítani, a bíróság a szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítja, és rendelkezik az esetleg ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás visszatérítéséről. Az új Ptk. szerint viszont ha a szerződés nem nyilvánítható érvényessé, és a szerződéskötés előtt fennállt helyzetet természetben nem lehet visszaállítani, *szubszidiárius jogkövetkezményként* a bíróság az ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás ellenértékének pénzbeli megtérítését rendeli el.

a) Az ellenérték pénzbeli megtérítése tartalmilag a *jogalap nélküli gazdagodás megtérítésének külön nevesített*, adaptált esetét szabályozza. A törvény mellőzi a szerződés bírói határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítását, és nem csak azért, mert ez korábban is dogmatikai ellentmondást hordozott – érvénytelen szerződés nem lehet hatályos –, hanem tartalmi okból azért, mert a korábbi szabályozástól eltérően a gazdagodás elkerülésére helyezi a hangsúlyt. A korábbi bírói gyakorlat mindvégig szembesült a dilemmával: a hatályossá nyilvánítás nem eredményezhet olyan helyzetet, mintha a szerződés érvényes lenne, azaz a hatályossá nyilvánítás alkalmazásával a bíróság nem kényszerítheti ki az érvénytelen szerződés teljesítését (EBH 2008.1767., BH 2008.144., BDT 2009.2020.); másfelől az érvénytelen szerződés ha-

tályossá nyilvánítása a szerződési tartalom, szerződési feltételek hatályosságát és alkalmazását is eredményezi (BDT 2010.2352., BDT 2014.3111.). Nem egyszer előfordult, ha a felek már teljesítették az érvénytelen szerződésből fakadó irreverzibilis szolgáltatásaikat, akkor a hatályossá nyilvánítás végeredményben az érvényessé nyilvánítással azonos eredményre vezetett.

A Ptk. ezzel szemben *nem teszi lehetővé az érvénytelen*, de „hatályossá nyilvánított” *szerződés tartalma szerinti elszámolást*. Ehelyett arról rendelkezik, hogy – az érvénytelen szerződés tartalmától, az abban foglalt ellenszolgáltatás mértékétől függetlenül – az ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás olyan mértékű ellenértékének megtérítéséről kell rendelkezni, amely megszünteti az irreverzibilis szolgáltatáshoz jutó fél jogalap nélküli gazdagodását. Ebben a körben a bíróságot mérlegelési jogkör illeti meg, nem köti a felek érvénytelen megállapodása, hanem a piaci viszonyok függvényében rendelkezik az ellenérték pénzbeli összegéről. Természetesen lehetséges, hogy a gazdagodást a bíróság a felek egyébként más okból érvénytelen szerződésének a tartalma szerint vegye figyelembe, adott esetben ez célszerű és ajánlatos is lehet.

Az alapvető különbség mindenesetre abban áll, hogy a „hatályossá nyilvánítás” a szerződés eredeti tartalmának a bírói határozathozatalig történő konstitutív hatályú fenntartását és a jogviszony jövőre szóló (ex nunc) felszámolását eredményezi, *az ellenérték pénzbeli megtérítése* viszont alapvetően azt jelenti, hogy az eredetileg megkötött tartalommal a szerződés a feleket nem köti, ehelyett köztük a gazdagodás szabályai szerint kell elszámolni. A lex speciális törvényi szabályozást a jogalap nélküli gazdagodás szabályaira történő egyszerű utaló norma helyett az indokolja, hogy a jogalap nélküli gazdagodás egyes szabályai – elsősorban a gazdagodástól elesés körében a veszélyviselési és felelősségi szabályok – ehelyütt nem megfelelőek. A másik fél birtokába került, de a senkinek fel nem róható okból megsemmisült dolog tekintetében a *kárveszély* az érvénytelen szerzés miatt a változatlanul tulajdonos dologszolgáltató felet terhelne – vagyis visszatérítésére nem tarthatna igényt –, ugyanakkor a pénzzolgáltatást a másik fél mindig visszakövetelheti. A törvény szerint emiatt a dologszolgáltatás teljesítése esetén a kárveszély viselés – az érvénytelen szerzés miatt a tulajdonjogi állapot változatlansága ellenére – a birtokbavétellel átszáll, és a megsemmisülés, károsodás kockázata a birtoklóra hárul. A dologszolgáltatás birtokba vevője csak akkor hivatkozhat arra, hogy a gazdagodástól elesett és a dolgot részben vagy egészben visszaadni nem tudja: ha ennek oka olyan körülményre vezethető vissza, amelyért a másik fél felelős (például érvényes szerződés esetén szerződésszegésnek, hibás teljesítésnek minősülne). Ilyenkor a dologszolgáltatás pénzbeli ellenértékét utólag sem köteles megtéríteni, ha pedig a pénzbeli ellenértéket korábban már megfizette, a gazdagodást akkor is követelheti, ha ő maga a dologszolgáltatástól részben vagy egészben elesett.

b) A bíróság még a természetben helyreállítható szolgáltatások esetén is *mellőzheti az eredeti állapot helyreállítását*, ha ez valamelyik fél *lényeges jogi érdekét*

sérti. A gyakorlatban számos olyan helyzet adódott, amikor az eredeti állapot helyreállítása „gazdaságilag célszerűtlen”, az „okszerű gazdálkodás követelményével ellentétes”, illetve „rendkívüli nehézséggel járna”. A joggyakorlat szerint a dologszolgáltatásra irányuló, érvényessé nyilvánítással nem orvosolható, kölcsönösen teljesített érvénytelen szerződés esetén az eredeti állapot nem állítható helyre, ha a bekövetkezett gazdasági változások miatt a szolgáltatások visszatérítése súlyos értékaránytalanságot eredményezne. Ilyenkor a bíróság a szerződés hatályossá nyilvánítása mellett gondoskodik a szolgáltatások egyensúlyáról (Legfelsőbb Bíróság 1/2005. PJE határozat, EBH 2005.1332.). A törvény ezért kifejezetten lehetővé teszi, hogy a bíróság a gazdagodás logikája szerinti elszámolást alkalmazza akkor is, ha az eredeti állapot helyreállítása az időmúlás, a szolgáltatások állagának megváltozása vagy bármely más oknál fogva észszerűtlen volna.

c) Az *érvénytelen kölcsönszerződések* esetében az eredeti állapot helyreállíthatóságának hiányában a szerződés határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítása és a felek közötti elszámolás az 1959-es Ptk.-hoz kapcsolódó ítélkezési joggyakorlatban vetett fel jogértelmezési kérdéseket. A Ptk. hatályba lépése előtt megkötött kölcsön- és lízingszerződésekre az 1959-es Ptk.-t kell alkalmazni, de az ilyen érvénytelen jogviszonyok rendezése az újabb törvényi szabályozás tükrében sem tűnik egyszerűnek.

Érvénytelen kölcsönszerződések esetén az új Ptk. szerint a gazdagodás megtérítéséről kell rendelkezni. A felek közötti elszámolás során azonban nem az érvénytelen szerződés tartalma, az abban kikötött ügyleti kamat az irányadó, hanem a pénzhasználat ellenértékét a gazdagodás mértékében kell megfizetni. Nem zárható ki, hogy adott esetben ez lehet a törvényes kamat, de a gazdagodást rendszerint a pénzpiaci kamat (vagy más hasonló kamatláb) alkalmazásával lehet elkerülni.

A gazdagodás elszámolása szempontjából sajátosak a *deviza-alapú kölcsönszerződések* (pénzügyi lízingszerződések), amelyek tartalma az, hogy a felek a hitellezőnek és az adósnak a kölcsönszerződésből fakadó pénztartozását devizában határozták meg (kirovó pénznem), és azt mindkét fél forintban volt köteles teljesíteni (lerovó pénznem). A deviza-alapú kölcsönszerződés a Kúria 6/2013. PJE határozat 2. pontja értelmében önmagában amiatt, hogy a kedvezőbb kamatmérték ellenében az árfolyamkockázat az adósnál jelentkezik, nem ütközik jogszabályba, nem ütközik nyilvánvalóan a jó erkölcsbe, nem uzsorás szerződés, nem irányul lehetetlen szolgáltatásra és nem színlelt szerződés. A kirovó és lerovó pénznem eltérése érvényes szerződési kikötés. Ha azonban a deviza-alapú kölcsönszerződés ezektől eltérő, más okból érvénytelen, úgy a kirovó és lerovó pénznem meghatározása sem alapszik érvényes szerződésen. A pénzhasználat ellenértékét, azaz a gazdagodást ez esetben véleményünk szerint arra figyelemmel kell megtéríttetni, hogy az adós ténylegesen (effektíve) milyen pénznemben nyújtott szolgáltatást használt. A kölcsönszerződés jellegadó szolgáltatása nem az, hogy az adósnak pénztartozása van, a kölcsönvett összeget vissza kell majd fizetnie, hanem az, hogy időlegesen használhatja az idegen pénzt. Más szóval: *a pénztartozás „tartalma, gerince”* adott esetben lehet a kirovó pénznem (az adós „miben” adósodik el), de *a kölcsönszerződés tartalmát* a jellegadó szolgáltatása, vagyis az adja, hogy mit használhat az adós (forintot, devizát vagy más helyettesíthető dolgot). Az érvényes szerződés hiányában történő pénzhasználat esetén a gazdagodás szempontjából nem hagyható figyelmen kívül, hogy a használati jogosultság ténylegesen mire vonatkozott, ezért a forinthatálat ellenértékét (a deviza árfolyamváltozástól és a szerződésben kikötött kamattól függetlenül) a forint pénzpiaci kamatának megfizetésével lehet elszámolni.